

JÄMTEN

2014

Årsbok för Jamtli, Heimbygda och
Jämtlands läns konstförening
Årgång 107

Författare

AMANDA JÖNSSON

Dassets gömda skatt

– ett fynd från 500-talet

Vintern brukar kunna vara en lite småtråkig period för oss arkeologer. Men ibland dyker det upp saker som får pulsen att stiga även hos den mest vintertrötta museiarkeolog. Så var det när Ulla H Gustafsson kom in till museet en januaridag 2011 för att visa upp ett fynd som hade gjorts vid hennes sommarstuga – en spjutspets i järn. Ullas son hade grävt upp spetsen ur jorden när de skulle bygga ett nytt dass vid stugan, som ligger i Lillbörtnan i södra Jämtland.

Vid första anblick såg spjutspetsen nästan ny ut. Den var så pass välbevarad att vi arkeologer kort funderade på om den kanske inte var mer än några hundra år gammal. Men när vi jämförde med andra, daterade, fynd blev det tydligt att det som Ulla kom med var något helt annat – ett praktvapen som är minst 1500 år gammalt. Genast uppkom så klart frågan: hur hade en sådan spjutspets hamnat under familjen Gustafssons dass i Lillbörtnan?

Fler fynd kommer i dagen

På hösten 2012 kunde Jamtli till slut utföra en arkeologisk undersökning på platsen. Dasset lyftes och snart började också fynden dyka upp – totalt 14 järnföremål hittades under torven intill, på en yta som inte var större än någon kvadratmeter. Bland fynden fanns ytterligare en spjutspets, två pilspetsar, en yxa, en sax, en liten hammare och ett spänne som

Den praktfulla spjutspetsen är hela 25 cm lång. Hammaren är 7 cm lång, med två kilar bevarade, och det lilla spännet är drygt 2 cm i diameter.

FOTO: BENGT NORDQVIST/JAMTLI.

kan ha suttit på ett klädesplagg. Precis bredvid fyndsamlingen var också en liten grop, där någon hade grävt ner en samling med svedda, krossade hornbitar.

De yngsta delarna av fyndet från Lillbörtnan kan dateras till sen folkvandringstid eller tidig vendeltid. Det betyder att föremålen förmodligen lades på platsen någon gång på 500-talet eller tidigt 600-tal. Men åtminstone den stora spjutspetsen, som står ut i en klass för sig rent hantverksmässigt, är med största sannolikhet äldre än så. Spetsen påminner om andra spjutspetsar som förekommer i hela norra Europa under äldre järnålder, fram till 400-talet. Spjuten användes som lansar i strid, men var också en typ av elitföremål som skulle visa bärarens status. Att ett sådant praktföremål kan ha bevarats och förts vidare mellan generationer eller använts i byteshandel under ett par hundra år innan det slutligen begravdes är inte så svårt att tänka sig.

På en udde vid sjön Lill-Börtnen ligger dasset som gömde de välbevarade fynden från 500-talet.
FOTO: AMANDA JÖNSSON/JAMTLI.

Som tur var kunde dasset lätt tippas bakåt. Ytan under och runtomkring det undersöktes av Jamtli i oktober 2012.

T h: Sjön Lill-Börtnen är en del av Ljungans lopp mot havet, och ligger i ett utpräglat skogslandskap där vattenvägarna var mycket viktiga under järnåldern.

FOTO: AMANDA JÖNSSON/JAMTLI.

Fynden var relativt välbevarade, mycket tack vare att de hade utsatts för eld innan de hamnade i jorden. Det kan tolkas som att föremålen har legat på ett gravbål. Men låg det en grav under dasset i Lillbörtnan? Något som vi hade förväntat oss, men som *inte* hittades vid utgrävningen, var människoben eller andra spår av att en människa faktiskt var begravd på platsen.

En symbolisk grav?

Om det inte finns mänskliga kvarlevor på en plats, kan den platsen då ses som en grav? Det är faktiskt en fråga som arkeologer får anledning att ställa sig då och då. Det händer att gravhögar från järnåldern saknar rester av människoben, trots att de ser ut som vanliga gravar till det yttre. Den döde kanske drunknade eller dog i fjärran land, så att det inte fanns någon kropp att begrava. Men de efterlevande ville ändå hedra henne eller honom med en grav.

Förutom det faktum att föremålen har blivit brända talar ytterligare några saker för att fyndet i Lillbörtnan skulle kunna vara en sådan symbolisk grav. Uppsättningen av verktyg och vapen påminner om gravgåvor från den här tiden och motsvarar de personliga tillhörigheterna som

Fynden hittades nästan direkt under torven bredvid dasset, medan de krossade hornbitarna hade grävts ner i en liten grop intill.
FOTO: AMANDA JÖNSSON/JAMTLI.

en person – en man – kan ha haft. Det finns visserligen ingen synlig gravkonstruktion (som en hög av jord eller stenar), men fyndet gjordes på en udde i sjön med vacker utsikt. Precis en sådan plats som människorna i det här området brukade gravlägga sina döda på.

Sedan tidigare finns det minst sex kända fynd från Jämtlands län som liknar det från Lillbörtnan, de flesta från Härjedalen. De brukar kallas *depåfynd* – rika fyndsamlingar med både vapen och redskap av järn, från platser där det inte finns några tydliga spår av en grav. Depåfynden har alla hittats i det sydsamiska områdets skogsmarker, utanför järnålderns odlingsbygder. De flesta av de tidigare kända depåfynden är något yngre än det från Lillbörtnan och har blivit nedlagda på 600- eller 700-talen. Ibland har arkeologerna tolkat fynden som gravar, ibland inte.

Människorna bakom fyndet – jägare och handelsmän

Vilka var det då som lade ned dessa järnföremål och krossade horn på udden i Lillbörtnan? Modern arkeologisk forskning visar att den sydsamiska kulturen har sitt ursprung i järnålderns fångstbefolkning i det här området. Men vi vet faktiskt i dagsläget relativt lite om hur människorna levde i södra Jämtlands och Härjedalens skogsmarker. De har

Överst är ett 8 cm långt eldstål, som användes tillsammans med en eldslagningssten av kvartsit. Kniven är en rakkniv eller krumkniv, 9 cm lång med avbruten spets.
FOTO: BENGT NORDQVIST/JAMTLI.

Yxan av järn grävs fram ur jorden
 FOTO: AMANDA JÖNSSON/JAMTLI.

såklart lämnat spår efter sig, till exempel gravar och fångstgropar. Men vi vet inte mycket om hur deras bostäder såg ut, hur deras samhälle var organiserat eller hur de livnärde sig, mer än att jakten var viktig och att de valde att inte bli bofasta och bruka jorden som många andra.

Under 500-talet, när järnföremålen hamnade på udden i Lillbörtnan, var Mellannorrland på intet sätt någon isolerad del av världen. Istället var det en del i ett internationellt handelsnätverk, där de viktigaste exportvarorna var järn och pälsar. Precis som de bofasta bönderna i Storsjöbygden och andra jordbruksområden var också fångstbefolkningen en del av handelsnätverket. De handlade med pälsar, hudar och annat överskott från jakt och kanske sysslade de också med järnframställning. Varorna förmedlades sedan vidare i Storsjöbygden, vid de stora älvarnas utlopp i Östersjön och vid den norska kusten. Där fanns bondesamhällets toppskikt – en skara människor som levde mycket gott av att organisera handeln, något som deras rika gravar visar. I ljuset av detta internationella handelsnätverk, där skogsmarkerna i södra Jämtland och Härjedalen kan ses som en sista utpost, är det kanske inte så konstigt att en praktfull spjutspets kunde hamna på en udde i Lillbörtnan.

Brända, krossade och offrade älghorn

Något som gör att fyndet från Lillbörtnan sticker ut bland andra, liknande fynd, är den samling med 2,7 kg krossade bitar av horn och ben som var nedgrävda precis intill föremålen. Vid en analys av materialet visade det sig att fragmenten antagligen kommer från skalltaget och två horn från en älg, motsvarande en modern jakttrofé. Älgskallen och hornen har bränts, vilket gjorde det lättare att krossa dem. Men eldningen hade antagligen också ett rituellt syfte och det mesta tyder på att nedläggningen av hornen på platsen var någon form av offer. Tyvärr har hornbitarna från Lillbörtnan inte gått att C14-datera. Vi kan alltså i dagsläget inte säga om hornoffret skedde samtidigt som nedläggningen av järnföremålen, men det är inte omöjligt att hornen grävdes ner på platsen i efterhand.

Liknande samlingar med brända och krossade horn har hittats på flera ställen i södra Jämtland, Härjedalen och Dalarna, ofta i anslutning

Saxen är nu ca 9 cm lång, men bladen har delvis rostas bort. Skrapan är drygt 6 cm.
 FOTO: BENGT NORDQVIST/JAMTLI.

till gravar från järnåldern. Ett exempel kommer från byn och sjön Fotingen, som ligger en dryg mil nedströms Lillbörtnan längs Ljungans lopp. Där undersökte Jamtli år 2008 en grav från yngre järnåldern och bredvid den en märklig offerplats. På några små stencirklar hade man här placerat både obrända, hela horn från älg och kronhjort och brända, krossade fragment av älghorn. När materialet daterades visade det sig att människor har offerat horn och skalltak på platsen under minst 500 år – från folkvandringstid till tidig medeltid. Det faktum att människor under en så pass lång tid kontinuerligt har återvänt till samma plats för att offra är häpnadsväckande och visar på att det fanns en stark rituell tradition kring hornoffer hos fångstbefolkningen.

Nya frågor och svar

Undersökningen i Lillbörtnan har möjligen lämnat oss arkeologer med fler frågor än svar – men det är intressanta frågor som vi får anledning att ställa. Fyndet knyter ihop två separata företeelser från järnåldern i det sydsamiska området: de på järnföremål så rika depåfynden och en långvarig rituell tradition av hornoffer. Om fyndet från Lillbörtnan verkligen är en samling gravgåvor är det sannolikt att den döde var en man med hög status och handelskontakter. Men frågan om huruvida detta och andra depåfynd verkligen ska tolkas som symboliska gravar är inte besvarad utan har snarare komplicerats ytterligare. Kanske nedlades föremålen där som offer, inte bara som gåva åt en enda död person utan till andra delar av andevärlden. Är udden i Lillbörtnan en gravplats som senare blev en offerplats eller gjorde man överhuvudtaget inte någon sådan åtskillnad? Om det kan vi bara spekulera i dag.

Amanda Jönsson är arkeolog och arbetar på Jamtli.

På platsen har någon offerat nästan 3 kg brända och krossade bitar av horn och kranium från älg – antagligen ett par horn med skalltaget kvar.

FOTO: AMANDA JÖNSSON/JAMTLI.

De två pilspetsarna är avsedda för jakt och är 10 respektive 11,5 cm långa.

FOTO: BENGT NORDQVIST/JAMTLI.